

Twée oorkonden over oude betrekkingen tussen Brugge en Utrecht.

In het archief van de O.L.V. Kerk te Brugge bevindt zich onder de nummers 46 en 194 een tweetal oorkonden uit het begin der twaalfde eeuw, die betrekking hebben op een twist over zekere rechten van het kapittel van St. Maarten te Utrecht op de Kerk van Sijsele en op de verhouding tussen genoemd kapittel en dat van Onze Lieve Vrouw te Brugge.

Deze oorkonden, resp. gedateerd 1116 en 1122, zijn uitgegeven door S. Muller Fzn in het **Oorkondenboek van het Sticht Utrecht** onder de nummers 286 en 301. Ongeveer gelijkkluidende afschriften bestaan en zijn eveneens uitgegeven door Muller¹. Aan alle genoemde stukken wijdde Post² een bespreking, waarin hij de echtheid ervan afwees. Zijn mening werd bestreden door Ramackers³, die zijn oordeel echter terloops gaf bij de uitgave van een ander stuk, dat hier nog ter sprake moet komen. Deze bestrijder gaf zeer weinig argumenten, zodat er ruimte te over is voor een nieuw onderzoek.

Allereerst de korte inhoud der oorkonden. In 1116 oorkondt het kapittel van St. Maarten te Utrecht dat proost Luthardus op een synode te Doornik heeft bewerkt, dat de kerk van Sijsele aan het kapittel werd gerestitueerd, na lang in verkeerde handen te zijn geweest. Tevens wordt

(1) S. MULLER Fzn., *Het oudste Cartularium van het Sticht Utrecht*, resp. p. 142 en 124.

(2) R. R. POST: *Eigenkerken en bisschoppelijk gezag in het diocees Utrecht tot de XIIIe eeuw*, Utrecht, 1928. Bijvoegsel III, p. 232 e.v.

(3) J. RAMACKERS: *Papsturkunden in den Niederlanden*, p. 433.

aan het kapittel van Onze Lieve Vrouw te Brugge de vrijheid geschonken, op voorwaarde dat de proost benoemd zal worden door het Utrechtse kapittel. De Brugse kanunnik, die in Utrecht de benoeming van een nieuwe proost zal komen vragen, zal tijdelijk worden opgenomen in de Utrechtse broedergemeenschap. De oorkonde draagt de namen van Utrechtse en Brugse getuigen.

De oorkonder van 1122 is bisschop Lambertus van Doornik. In de zeer lange *narratio* wordt meegedeeld hoe door twee geestelijken uit Brugge, Bertulfus en zijn zoon Gummarus, de Utrechtse kerk lang beroofd is geweest van een rechtmatig bezit, de kerk van Sijsele. Kanunnik Litardus heeft de erfgenaam van dit onrecht gedaagd voor Kuno, pauselijk legaat. Daarna zet Litardus het geval uiteen te Parijs voor bisschop Lambert en de legaat, die hem in het gelijk stelt, maar de zaak verwijst naar een synode te Doornik voor het horen van de andere partij. Ook daar geven de argumenten van Litardus de doorslag. Deze beslissing maakt de bisschop bekend, terwijl hij toestemming geeft een der kanunniken van O.L.V. als *persona* aan te wijzen. Het stuk draagt naast de getuigenissen de naam van kanselier Hugo.

Beide oorkonden zijn, gechirografeerd, gesteld op groot formaat perkament. De zegels en de staarten zijn verloren.

Na deze inleiding is het dienstig zeer in het kort samen te vatten welke motieven Post er toe geleid hebben deze oorkonden af te wijzen.

De stukken dan zouden zijn 13de eeuwse natekeningen door één en dezelfde schrijver, die het protokollair gedeelte van voorbeelden heeft overgenomen en in bestaande getuigenlijsten wijzigingen aangebracht. Voorts is Post van oordeel, dat de tegenstrijdigheden in de inhoud dezer oorkonden dusdanig groot zijn, dat zij niet met de werkelijkheid in overeenstemming kunnen zijn. En dit laatste argument lijkt werkelijk zeer zwaar te wegen, als wij zien, dat een zekere Luthardus in een oorkonde van 1116 als

proost optreedt en in die van 1122 kanunnik van hetzelfde kapittel wordt genoemd. Het vermoeden van Post is dan ook dat de falsaris een proost van St Marie van Utrecht van dezelfde naam heeft gevonden en deze heeft laten optreden als proost van St. Maarten. In een bestaande getuigenlijst zou hij dan een tussen andere kanunniken voorkomende Luthardus hebben gesierd met het praedicaat *praepositus*, zonder echter de moeite te nemen deze « proost » ook de hem toekomende rang in de getuigenlijst, d.w.z. bovenaan, te laten innemen. Deze en een aantal andere argumenten doen Post de echtheid van de oorkonden ontkennen.

Wij zullen zien wat een hernieuwd onderzoek ons kan leren. Vooropgesteld zij, dat wij thans in de gelukkiger omstandigheid verkeren nog een oorkonde betreffende deze zaak te kennen. Het voorhanden zijn van dit stuk⁴ maakt paleografische twijfel eigenlijk onmogelijk. Het betreft hier een rapport, gezonden door bisschop Petrus van Atrecht (1184-1203) aan paus Urbanus III (1185-1187). Deze bisschop heeft van paus Lucius III (1181-1185) de opdracht gekregen uitspraak te doen in een geschil over het proostambt van Onze Lieve Vrouw te Brugge tussen de Utrechtse kerk en de bisschop van Doornik. Het is hem niet gelukt een voor beide partijen aanvaardbare uitspraak te geven, zodat hij alle er op betrekking hebbende stukken in afschrift aan zijn opdrachtgever, thans paus Urbanus, zendt ter kennisname. Onder deze afschriften, chronologisch te plaatsen in de regeringsjaren van Urbanus III, dus tussen 1185 en 1187, bevinden zich beide hier te bespreken oorkonden, die dus in ieder geval van vóór 1185-7 moeten dateren.

Bij deze afschriften wordt vermeld welke de zegeling was. Die van 1116 droeg het zegel van het kapittel van St. Maarten, terwijl die van 1122 bekrachtigd werd door het zegel van bisschop Lambertus van Doornik. De originelen

(4) Brugge, Archief O. L. V. Kerk, nr. 877. Ged. uitgegeven door J. RAMACKERS, *Papsturkunden in den Niederlanden*, nr. 283, p. 432.

zelf verschaffen ons de volgende gegevens. 1116: Het schrift is groot en het is niet afwijkend van het schrifttype uit het begin der 12e eeuw. Het is bovendien een volkomen rythmisch schrift, iets wat niet bereikt kan worden door het natekenen van een archaische letter. Wel wekt het de indruk niet geschreven te zijn door een geroutineerd oorkondenschrijver. Een aantal letterverbeteringen wijzen erop, dat de klerk meer gewend was aan boek- dan aan oorkondenschrift. In deze mening wordt men versterkt door het gebruik van verschillende vormen voor letterverbindingen als *st*, *ct* enz. Merkwaardig is, dat in de *invocatio*, in gerekt schrift, twee verschillende vormen der *N* te zien zijn, een eigenaardigheid echter die meer voorkomt in deze tijd.

Het schrift van de oorkonde van 1122 moet zonder enige twijfel in dezelfde tijd worden geplaatst. Het type lijkt zeer veel op het voorgaande en er zijn een zo groot aantal gelijkenissen dat het niet te gewaagd schijnt de gevolgtrekking te maken dat beide schrijvers uit eenzelfde schrijftraditie stammen. Er staan echter dusdanige verschillen tegenover, dat aan één schrijver niet mag worden gedacht. Het is voldoende te wijzen op de grote regelmatigheid in 1122 in de verbindingen *st* en *ct*, op de haarlijntjes aan de benen van *m* en *n*, op het gebruik van het antistigma voor *con*, op het regelmatig voorkomen van een woordafbrekingsteken aan het einde van de regel. Van veel groter belang is m.i. echter de verhouding waarin twee soorten *e* in beide stukken voorkomen. 1116 heeft 83 keer een van boven gespleten *e*, die gelijk is op onze drukletter *r* met teruggebogen vlag, en 112 keer een gesloten *e* (verhouding 2 : 3). 1122 heeft respectievelijk 19 en 179 voor deze soorten (verhouding 1 : 9)⁵. Het is ondenkbaar, dat een schrijver, bij gelijktijdige vervaardiging van twee oorkonden, dit verschil in handschrift zou vertonen.

(5) De overgangsvormen werden in beide stukken op andere wijze geteld, en wel op een voor mijn argumentatie ongunstige wijze, waardoor het verschil tussen de oorkonden aanmerkelijk werd verkleind.

Opzettelijke schriftverandering zou m.i. zeker niet in zulke onopvallende details gezocht worden.

De vorm der g is zonder enige twijfel gelijksoortig in beide stukken; de schrijftechnische vorming daarentegen allerminst. De schrijver van de oorkonde van 1116 pooft de druklijn, die het lichaam van de letter aan de bovenzijde moet sluiten harmonisch in de letter te voegen, zodat het soms moeilijk is aan te tonen dat tussen het vormen van linkerboog en dakstreep de pen van het papier is geweest. In 1122 echter vertoont de linkerboog zeer weinig neiging zich naar rechts om te buigen. Het resultaat is, een soort u die door middel van een zeer (soms te) forse dakstreep op onharmonische wijze wordt gesloten.

Na dit paleografisch onderzoek moet de conclusie zijn, dat beide oorkonden stammen uit de tijd die zij aangeven en geschreven zijn door verschillende schrijvers, wier schrijftechniek echter zekere verwantschappen vertoont.

Het diplomatisch onderzoek brengt het volgende aan het licht. Zoals reeds gemeld, zijn beide stukken gechirografeerd. Op zich zelf is dat niets bijzonders en zeker geen reden om er conclusies aan te verbinden. Maar wanneer wij de mogelijkheid van het bestaan (hebben) van duplicaten in het oog houden, krijgt de vermelding dat « ongeveer gelijkkluidende afschriften » voorhanden zijn in een cartularium een grote beteekenis. Immers wanneer men onderzoekt welke afwijkingen tussen originelen (A) en afschriften (B) bestaan, valt het op dat uit beide oorkonden juist die passages zijn weggelaten of gewijzigd, die Utrechtse kanunniken minder belang zullen inboezemen. In 1116 B ontbreken uit de getuigenlijst 7 getuigen uit Brugge en een in die lijst ingevoegde mededeling, alleen op interne zaken van de kerk te Brugge betrekking hebbende. Voorts, en dat is eigenlijk veel belangrijker, heeft 1116 B de datum niet juist kunnen weergeven, omdat, volgens een randnota, de « carta consumpta » was. En aangezien 1116 A in zeer goede staat verkeert, mogen we aannemen, dat er twee originelen waren (A1 en A2) en dat

het afschrift te Utrecht als B2 moet worden betiteld, als we het enige nu bekende origineel A1 noemen. De chirografering was dus echt.

De oorkonde van 1122 vertoont in afschrift gelijksoortige afwijkingen. Uit de *intitulatio* « Lambertus tornacensis ac noviomensis ecclesie dei gratia episcopus » is weggelaten « noviomensis ... gratia », als blijkbaar voor Utrechtenaren minder ter zake doend. Evenzo ontbreken de laatste vijf getuigen, die uit Brugge afkomstig zijn. Een aantal kleine verschillen in de tekst lijken zonder bepaald doel te zijn aangebracht. Het is echter niet te gewaagd om ook hier te veronderstellen dat het afschrift is vervaardigd naar een te Utrecht berustend en verloren gegaan deel van het chirografum.

Opmerkelijk is de gelijksoortige wijze van vervaardigen der duplicaten; op zich zelf een niets zeggend verschijnsel, maar het kan ons aan het einde nog te pas komen.

We moeten dus het bestaan in de 12de eeuw van twee originelen in duplo, berustend te Utrecht en te Brugge, aannemen. Dit, gevoegd bij de resultaten van het paleografisch onderzoek, maakt het reeds zo goed als onmogelijk aan de echtheid dezer stukken te twifelen. Het is echter zaak, alvorens ons definitief een mening te vormen, na te gaan wat de inhoud zelf der oorkonden ons leert.

En inderdaad stelt de inhoud ons voor een aantal moeilijk oplosbare problemen. Beginnen we met de oorkonde van 1116. Om het verband met het hierna volgende niet te verliezen moet op deze plaats de getuigenlijst, al behoort die tot het protocol, worden besproken. Wanneer 1116 nu eens even los van 1122 gezien wordt, dan is immers de getuigenlijst het enige opvallende element. Als getuigen worden genoemd voor de Utrechtse kerk: « Lidbertus decanus, Altetus, Theodericus archidiaconus, Lutardus praepositus, Hugo, Luzo » enz. Vergelijkt men deze lijst met andere uit gelijktijdige oorkonden van dezelfde herkomst, zoals zij te vinden zijn in het Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, dan blijkt inderdaad overduidelijk dat de

onderhavige lijst uit de toon valt. De plaats van de proost is ongebruikelijk; hij hoort vooraan genoemd te worden. Moet hieruit afgeleid worden dat het woord praepositus een interpolatie is, en dat Lutardus in het overgenomen formulier de eerste was van de reeks Hugo, Luzo et ceteri fratres? Het komt mij voor dat een andere verklaring meer voor de hand ligt. En dan moet gedacht worden aan het schrifttype en aan de gelijksoortige wijze van chirografen. Is het niet mogelijk dat deze oorkonde zo uit de (Utrechtse) toon valt, omdat hij helemaal niet in Utrecht vervaardigd is? Als men een ogenblik aanneemt dat de oorkonde van 1116 te Doornik is geschreven, wordt de plaats van de proost iets minder onmogelijk, omdat in de kanselarij van de bisschop de gewoonte anders geweest kan zijn. Al kan in dit stadium van het onderzoek met oorkonde 1122 niets bewezen worden, toch wijs ik op de plaats die aldaar een proost Theodericus inneemt, namelijk na een archidiaconus, een decanus en een thesaurarius.

Er is een tweede, minder belangrijke, afwijking, die echter relief krijgt wanneer zij bezien wordt in het geheel der argumenten. Het stuk van 1116 noemt onder de getuigen Lidbertus decanus. In de Prelatenlijsten van Pijnacker Hordijk⁶ komt van 1116 tot 1141 voor als deken Ludbertus, in 24 oorkonden. Onze oorkonde is de enige, die een belangrijke orthografische variant geeft, namelijk een i- in plaats van een u-klank in de eerste lettergreep. Men kan hieruit wederom afleiden, dat de schrijver Ludbertus niet zeer goed heeft gekend, en dus, waarschijnlijk geen Utrechtenaar was.

Oorkonde 1122 stelt ons voor meer problemen, wanneer men hem althans legt naast tijdgenoten van dezelfde herkomst⁷. Na de *invocatio*, *intitulatio* en *notificatio* volgt een zeer lange *narratio*. Hierin wordt meegedeeld hoe proost Litardus de Utrechtse belangen verdedigde, eerst

(6) Mr C. PIJNACKER HORDIJK: *Lijsten der Utrechtsche prelaten voor 1300*, in *Nederlandsch Archievenblad*, 1911-1912, nr 2, p. 72.

(7) F. L. d'HOOP: *Recueil des chartes de St Bertin*, 7, 8, 9, 10, 15.

voor legaat Kuno, toen voor Kuno en bisschop Lambertus in Parijs en tenslotte op de synode te Doornik, waar hij in het gelijk wordt gesteld. Dit alles gebeurde, zegt de bisschop « in diebus nostris », wat naar mijn mening wil zeggen : « vrij lang geleden ». Na de **narratio** bevestigt Lambertus de besluiten van Doornik en bedreigt hij overtreders met de gewone straffen. Vervolgens deelt hij mede dat hij toestemming heeft verleend (« concessi ») om uit de kanunniken van O.L.V. te Brugge een persona aan te stellen.

In gelijktijdige Doornikse stukken treft men steeds een **dispositio** aan, gesteld in de tegenwoordige tijd. Precies hetzelfde valt te zeggen van de zinsnede die de namen der getuigen inleidt : « Hec sunt nomina testium qui huic actioni interfuerunt ». Opgemerkt dient te worden, dat wij in Doornik een geordende en regelmatige kanselarij kunnen verwachten. In geen der oorkonden nu die zijn vervaardigd onder leiding van kanselier Hugo⁸ wordt in deze formule de verleden tijd gebezigd. Het feit dus dat het noodzakelijk bleek te zijn een zo uitgebreide **narratio** te geven, de uitdrukking « in diebus nostris » en de grammaticale vorm van **disposito** en **subscriptio**, doen gezamenlijk het vermoeden rijzen, dat de gebeurtenissen waarover het gaat zich hebben afgespeeld in een tamelijk ver verleden tijd, echter nog tijdens het episcopaat van Lambertus, die in 1113 deze functie had aanvaard. Dit stemt zeer goed overeen met de bewegingen van de legaat Kuno die in 1115 en 1118 in Frankrijk vertoefde⁹.

Na deze uiteenzetting legge men de twee stukken naast elkaar. Het is op het eerste gezicht onwaarschijnlijk dat in 1122 iemand optreedt als kanunnik, die in 1116 proost

(8) Zie alle oorkonden genoemd door REUSENS: *Les chancelleries inférieures en Belgique depuis leur origine jusqu'au commencement du XIIIe siècle*. (Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique, t. 26 (1896), p. 20 e.v.).

(9) POST: a.w. 240.

is¹⁰. Maar wat in 1122 werd geoorkund, blijkt veel eerder te zijn gebeurd, zoals hierboven is aangetoond. Er is niets tegen, het gebeurde te plaatsen in 1115 tijdens de eerste Franse reis van de legaat. En dan zien wij ons geplaatst voor de reële situatie dat een kanunnik van 1115 in dat of het volgend jaar proost van zijn kapittel is geworden. Ongeacht deze promotie heeft Lambertus van Doornik terecht in 1122 bij zijn bevestiging van de besluiten door de synode genomen, de Utrechtse onderhandelaar de titel gegeven, die hem in 1115 toekwam.

Deze stelling wordt, negatief, bevestigd door de lijst van Pijnacker Hordijk¹¹. Zijn lijst van proosten van St Maarten vertoont een hiaat. Proost Rodulphus staat genoemd tussen 1101 en 1108 of 1112 (zijn overlijdensdatum is blijkbaar onzeker, maar moet tussen genoemde jaartallen liggen). De volgende aan Pijnacker Hordijk bekende proost is Meingodus, die voor het eerst in het licht der historie treedt op 1118 en overleden is op 23 Augustus 1131. Het spreekt dus van zelf, dat wij in proost Luthardus een welkome aanvulling kunnen zien in de meergenoemde lijst. Helaas is het vooralsnog niet mogelijk iets naders over de jaren van zijn ambtsbekleding te weten te komen.

Rest de mogelijkheid dat met deze constructie aan de inhoud der oorkonde van 1122 geweld wordt aangedaan. Men zou het recht hebben dit te zeggen, indien wij niet in de gelukkige omstandigheid verkeerden de gemelde brief met bijlagen van de bisschop van Atrecht te bezitten. Immers, afgezien van de argumenten die dit stuk ons reeds heeft geleverd, brengt de inhoud een mededeling waaruit blijkt dat in 1185-7 de twist nog bestaat en niet nader tot de oplossing is gebracht. Men zal dus de oorkonde van 1122 moeten zien als een bevestiging, door een blijkbaar nog steeds kwaadwillige bisschop van Doornik, van vroe-

(10) Het zal wel door niemand betwijfeld worden dat Luthardus (1116) en Litardus (1122) verschillende schrijfwijzen zijn voor de naam van een zelfde persoon. (Zie ook Lidbertus (1116), die eigenlijk Ludbertus heet).

(11) PIJNACKER HORDIJK: 1. e., p. 64.

ger genomen besluiten. Zeer waarschijnlijk achtte men zich in Utrecht niet voldoende gewaarborgd tegen contractbreuk ondanks het feit dat leden der tegenpartij de oorkonde van 1116 mede hadden ondertekend. De houding van de bisschop zal het kapittel te Utrecht hebben genoopt ook van hem een verklaring te eisen.

Er is echter nog een vraagpunt over, dat, indien het opgelost kan worden, meehelpt om de echtheid dezer oorkonden nog duidelijker te bewijzen. In 1116 treffen we de volgende zinsnede aan : « Quia igitur sic est unita et incorporata huic ecclesie (St. Maarten) illa (O.L.V.)... ». In 1122 stuiten wij op : « Ego vero, timore dei et fraterna caritate ammonitus, hanc legem praeposito sancte marie in brugis et concanonicis suis de capitulo sancti martini in traiecto jure perpetuo concessi, ut unum de canonicis sancte marie in brugis vel quemlibet alium idoneum responsalem habeant et per eum synodalia jura vel quecumque canonica justitia exigit tanquam per legitimam personam peragant ».

Post heeft beide uitdrukkingen verworpen als interpolaties, omdat zij in het begin van de 12de eeuw anachronismen zouden zijn. En dit is juist, indien men de stelling maar geen algemene geldigheid geeft. In gelijktijdige oorkonden uit het diocees Utrecht zal men deze termen inderdaad tevergeefs zoeken. Daar staat tegenover dat het in het geheel geen moeite kost, in gelijktijdige oorkonden uit het bisdom Doornik voortkomend, deze termen wel aan te treffen in de betekenis die zij zich ook even later in Utrecht zullen verwerven¹².

Bij deze feiten voegen wij thans de vermoedens, die rezen naar aanleiding van het schrifttype, de wijze van chirograferen en de plaats die een proost inneemt temidden van andere getuigen in beide oorkonden. Dan kan er m.i.

(12) Zie bijv.: Oorkonden van 1125 en 1143, afgedrukt bij d'HOOP : *Chartes de St. Bertin*, resp. 10 en 15, waar men lezen kan: « presente Godescalco ipsorum altarium persona » en « altare de Rumbeecke, quod hactenus tu et antecessores tui et ecclesia tua per suppositam personam tenuerat ».

geen twijfel meer over bestaan dat deze oorkonden beide in Doornik zijn vervaardigd. Daarmede zijn dan alle schijnbare tegenstrijdigheden opgelost.

Samenvattend, kunnen wij als volgt onze mening over de besproken oorkonden formuleren.

Beide oorkonden zijn authentiek. Zij werden in 1116 en 1122 te Doornik in tweevoud vervaardigd. De Utrechtse helften van het origineel zijn niet voorhanden, maar in afschrift overgeleverd in cartularia van de Dom.

De historische gebeurtenissen, die aanleiding waren tot de oorkonding kunnen als volgt in het kort worden weergegeven. Het kapittel van St. Maarten te Utrecht heeft lang tevergeefs rechtmatige aanspraken verheven op het bezit van de kerk van Sijsele, oorspronkelijk de moederkerk van de O.L.V. kerk te Brugge. Op een synode te Doornik in het jaar 1115-6 worden deze rechten erkend. In 1116 krijgt het kapittel van O.L.V. te Brugge een zekere mate van vrijheid. Hiermee is de jarenlange twist echter niet geëindigd. Om de een of andere reden is het nodig dat de bisschop van Doornik nog in 1122 de besluiten van de synode erkent en bevestigt. Ook dit is niet voldoende. In de jaren 30 derzelfde eeuw ontvangt de bisschop van Atrecht van de paus de opdracht op te treden als arbiter in dezelfde zaak. Ook hem echter gelukt het geenszins een bevredigende oplossing te geven, om welke reden hij alle processtukken met een begeleidend schrijven opzendt naar Rome, waar intussen zijn opdrachtgever, paus Lucius III is opgevolgd door Urbanus III.

F. W. N. HUGENHOLTZ.